

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NASIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

EXEMPLAR 2009

TIMARAKA: 80

NKARHI: 2½ wa tiawara

Papila leri ri na 20 wa tipheji.

SWILETELO

1. Rhanga u hlaya hi vuxiyaxiya u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwayo. Hlaya tafula ra nongonoko wa leswi nga endzeni ka phepha leri, u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke lembe leri.
3. Hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
4. Phepha leri ri na swiyenge swinharhu:

Xiyenge xa A : Vutlhokovetseri (30 wa timaraka)
 Xiyenge xa B : Novhele (25 wa timaraka)
 Xiyenge xa C : Ntlangu (25 wa timaraka)

5. Landzelela swileriso leswi nyikiweke eku sunguleni ka xiyenge xin`wana na xin`wana hi vukheta.
6. Hlamula ntlhanu wa swivutiso ntsena; swinharhu eka xiyenge xa A; xin`we eka xiyenge xa B; xin`we eka xiyenge xa C. Tirhisa phepha ro tikambela u ta pfuneka ku hlawula swivutiso.
7. Loko u tsala nomboro ya nhlamulo ya wena, yi tsarise leswi yi nga xiswona eka phepha ra swivutiso.
8. Sungula xiyenge xin`wana na xin`wana eka papila RINTSHWA.
9. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

Xiyenge xa A : ku nga va 40 wa timinete
 Xiyenge xa B : ku nga va 55 wa timinete
 Xiyenge xa C : ku nga va 55 wa timinete

10. Tsala hi vurhon`wana, swi saseka no vonaka.

Nongonoko lowu, wu ta pfuna vakamberiwa ku hlawula swivutiso leswi va lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaso.

TAFULA RA NONGONOKO WA LESWI NGA ENDZENI

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI		
Switlhokovetselo leswi hlawuriweke: hlawula switlhokovetselo swin`wana na swin`wana swimbirhi eka leswi hlawuriweke		
Nomboro ya Xivutiso	Xivutiso	Timaraka
1. (Muhlwa)	Xivutiso xa xitsalwana	10
	KUMBE	10
2. (Xinkwa xa Hosi)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma	
	KUMBE	

3. (Rifu)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma	10
	KUMBE	
4. (Xi rhwele ntungu hi makatla)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	10
	NA	
Switlhokovetselo swo ka swi nga hlawuriwanga: Hlawula xivutiso xin`wana na xin`wana xin`we		
5. (A swi nga tshembisi)	Xivutiso xa xitsalwana	10
	KUMBE	
6. (Xidakwa)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	10
XIYENGE XA B : NOVHELE Hlamula xivutiso xin`we		
7. (Mulunguntima)	Xivutiso xa xitsalwana	25
	KUMBE	
8. (Mulunguntima)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	25
9. (Mibya ya Nyekanyeka)	Xivutiso xa xitsalwana	25
	KUMBE	
10. (Mibya ya Nyekanyeka)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	25
	KUMBE	
11. (Ntlangu wa 1: Hlamba Vunwa Nandzuwe.)	Xivutiso xa xitsalwana	25
	KUMBE	
12. (Ntlangu wa 1: Hlamba Vunwa Nandzuwe)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	25

Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na C, u fanele ku hlamula xivutiso xin`we xa xitsalwana na xin`we xa swivutiso swo koma.

XIYENGE XA C: NTLANGU Hlamula xivutiso xin`we		
13. (Ntlangu wa 2:Vukosi i mberha.)	Xivutiso xa xitsalwana	25
14. (Ntlangu wa 2: Vukosi i Mberha)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	25
KUMBE		
15. (Ntlangu wa 3:Xivoni xa vutomi)	Xivutiso xa xitsalwana	25
KUMBE		
16. (Ntlangu wa 3: Xivoni xa Vutomi.)	Swivutiso swa tinhlamulo to koma swo huma eka ntsaho.	25

TIRHISA TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBELA LERI NGA LAHA HANSI, LESWAKU U TA KOTA KU VONA LOKO U HLAMURILE NHLAYO LEYI LAWEKAKA YA SWIVUTISO:

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
VUTLHOKOVETSERI. (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo.	1-4	2	
VUTLHOKOVETSERI (b) Swithokovetselo swa ndzawulelo.	5-6	1	
B. NOVHELE (Xitsalwana kumbe swivutiso swo koma)	7-12	1	
C. NTLANGU (Xitsalwana kumbe swivutiso swo koma)	13-16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na C, u fanele ku hlamula xivutiso xin`we xa xitsalwana na xin`we xa swivutiso swo koma swo huma eka ntsaho..			

XIYENGE XA A: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO

Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana swimbirhi exikarhi ka swivutso swa 1-4. Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve exikarhi ka marito ya 250-300.

XIVUTISO XA 1: XIVUTISO XA XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka, kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona:

Muhlwa	
1	I ntungu!
2	Hi dye naxo!
3	I ngoma yo pfumala murhuli!
4	Hi to swi yini?
5	Hi endla yini?
6	Tindlu ti muhliwile hi muhlwa-
7	Tiko ra Afrika i switshuka ntsena
8	Hi hava na ko fihla swilemu swa miehleketo
9	Wu kona na le rhumbyini ra mbeleko,
10	Wu nyenyana na phuphu ya ntima
11	Xikontiri xi hlulekile ku tirha ntirho,
12	Wu tsetela vuxungu bya xikontiri xa ntima,
13	Wu munyile vun'we bya yindlu ya ntima,
14	Siku na siku wu vumbetela ntshava.
15	Yo! Masimu ya hina!
16	Misava ya hina
17	Tiko ra hina
18	Vun'we bya hina
19	Byi pomeriwe hi muhlwa.
20	Le Ghana Nkrumah u be nyandhayeye;
21	Kenyata u hlaverile a ri Kenya;
22	Kaunda a ku na mina ndzi nghenelwe;
23	Mashele na Mugabe va ku : "mihlolo";
24	Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya wona.
25	Wu munyile ntundwana wa vukosi;
26	Wu dyile mbilu ya vumunhu;
27	Wu dyile mano;
28	Wu tima switiko swa mindyangu;
29	Wu ta hetelela hi ku muhlana.
30	Wu vengana na ribye ro hatima;
31	Wu hava n'anga;
32	Wu hlule mimphahlo na ku vulavula,
33	Wu lava xindzhuvo xa mona wa tihanyi;
34	I ntungu!

SWIVUTISO:

Xitlhokovetselo lexi xi hi hlamusela hi ku onhiwa ka mikhuva na mitolovelolo ya Vantima hikokwalaho ka nkucetelo wa ku fika ka valungu laha Afrika-Dzonga.

1. Tsavula tithekiniki ta ntlhanu ntsena, kutani u kombisa ndlela leyi mutsari a ti tirhiseke ku paluxa mongo wa xitlhokovetselo lexi hakona.

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 2: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela:

Xinkwa xa Hosi

1	Vukungundwana byi tinyike matimba,
2	Xin'wana na xin'wana xa dizeriwa.
3	Xin'wana na xin'wana xi beriwa mati.
4	Loko u nga endli tano u ta dya ku vona.
5	Entsindza u famba na xinkwa xa hosi.
6	Hi le mahlweni ka nghala,
7	U fanele u ya ni xisana,
8	Leswaku swa wena swi ta ku fambela.
9	Swi tano ni le magondzweni,
10	Tinamuneti hi xava hi xavile,
11	Hi ku chava ku tlhaviwa mathikithi,
12	Hi bela swipitikopo mati.
13	Hi to yini, hi hlenga vutomi.
14	Hambi emaphoriseni ha diza,
15	Leswaku dokete yi ta mila milenge.
16	Mumangali u ta gidela a giderile,
17	Nandzu wu nge pfuki wu tengiwile.
18	Dokete yi bile magoza yo nyawula.
19	Emitirhweni na kona swa fana.
20	Xava nyimpfu swi ta ku lunghela
21	U ta tlakusiwa hi ku copeta ka tihlo,
22	Nhlokohliso wa swivutiso wo pfala mahlo.
23	Se hi hanya ku vava.

SWIVUTISO:

- 2.1 Hi mitila leyi nga tluliki mune. nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (3)
- 2.2
- 2.2.1 Kun'wana eka xitlhokovetselo lexi mutsari u ri:
 "Xin'wana na xin'wana xa dizeriwa".
 "Xin'wana na xin'wana xi beriwa mati."
 Maendlelo lama ma vuriwa:
 (a) Xisasi
 (b) Ncino
 (c) Mbuyelelo wa marito (1)
- 2.2.2 Boxa nkoka kumbe nhlamuselo ya matirhiselo ya thekiniki leyi nga eka 2.2.1, mayelana na xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.3 2.3.1 Loko mutsari a tsala xitlhokovetselo, moya wa yena a wu:
 (a) Tsakile
 (b) Ri xikarhi
 (c) Khunguvanyekile (1)
- 2.3.2 Tsavula ntila lowu seketelaka nhlamulo leyi, u yi nyikeke eka 2.3.1. (1)
- 2.4 Boxa leswi marito lama nga laha hansi ya vulaka swona eka xitlhokovetselo lexi:
 "Leswaku dokete yi ta mila milenge." (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

RIFU

- 1 Rifu u na manyunyu,
- 2 Kambe a wu na tinyungubyisi,
- 3 Hambiloko u ri ni ntamu ni nchaviso
- 4 Lava ehleketaka leswaku u muherisi,
- 5 Va nga fi va nga si ku dlaya-vu.
- 6 Eku wiseni ne vurhongweni,
- 7 Hi xihhi xifaniso xaku?
- 8 Ntsakweni wena u va u ri kwihi?
- 9 Mafambelo ya varhandziwa va hina a ya tsakisi,
- 10 Wena u "hosi" ni matshama-a-lunghile,
- 11 U tele vuxungu nyimpi ni vuvabyi,
- 12 Vuxongi byaku byi enghenisela munhu vurhongo,
- 13 Ku etlela kan'we hi pfuka hi ri ni vutomi byintshwa.

- 15 Rifu u ni xihoxo xin'we:
- 16 A wu swi koti ku hlawula nkarhi,
- 17 A wuswi koti ku hlawula ndhawu,
- 18 A wus wi koti ku hlawula maendlelo.
- 19 U ni xivindzi;
- 20 A wu chavi na vandhavezitha.
- 21 U ni nswirhi;
- 22 A wu chavi hambu a ri vasi na mesisi.
- 23 U ni vusopfa
- 24 U tiendla nguluve

- 25 Loko a wu fana ni vurhongo,
- 26 Loko a wu fana na xithongwana ka,
- 27 Kumbe nsululwana ra swipyopyi,
- 28 A swi ta antswanyana.

- 29 U mbabva hikuva a wu tlheriseli loko u teka,
- 30 U khamba hikuva u bvunga ni swa le makorhweni,
- 31 U muluthanyi hikuva u hambanisa na varhandzani,
- 32 Rifu, u nhenha!
- 33 U champiyoni ya misava,
- 34 A ku nge tshiki ku va ni xinkaka xo hlula wena,
- 35 Vutisa Goliath

SWIVUTISO:

- 3.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi, hi mitila leyi nga tluliki mune. (3)
- 3.2 Eka xitlhokovetselo lexi, mutsari u kombisa leswaku munhu un'wana na un'wana wa ri tiva siku a nga ta fa hi rona. Vula "Hi swona"; kumbe "A hi swona" lvi u tshaha ntila lowu seketelaka nhlamulo ya wena. (2)
- 3.3 Marito lama nga laha hansi, ya vula yini ku ya hi xitlhokovetselo lexi? "U mbabva hikuva a wu ttheriseli loko u teka" (2)
- 3.4 "Rifu u na manyunyu,"
Boxa thekiniki leyi nga tirhisiwa eka ntila lowu. Kombisa ku yelana ka thekiniki leyi na mongo wa xitlhokovetselo. (3)
- [10]**

KUMBE**XIVUTISO XA 4: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA.**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela:

Xi rhwele ntungu hi makatla

1	Lomu xi pfaka kona i swirilo,
2	Xi vandlelele miphovo xi tshika,
3	Xi n'walalata swikhamba ni nsimu;
4	Xi hadahada rithavula xi lahla,
5	Xi rhwele xivala xa vujaha.
6	Lomu xi hundzeke kona i marhumbi;
7	Bombo ra xona i ra xihandza matala,
8	Ta xona ti ya hi matshanga,
9	Vusiku ni nhlekanhi xi hlaya switiko,
10	Misava yi tshuva dzeri ra xona.
11	Tikweni ra xona va xi lemukile vanhwana
12	Xi boxile swinon'wana xi mila timpapa,
13	Xi andzisa vusweti bya vasweti.
14	Xi tlhuvu gaga xi tlolovotela xi tshika,
15	Vanhwana va sala va phima xi bile.
16	Xona i ntungu wa tithugamama,
17	Marito ya xona i vurimba,
18	Mbilu ya xona i nala wa nomo wa xona,
19	Vumbhuri bya xona i muluthanyi wa vanhwana,
20	Lomu xi hundzeke kona va sala va gomolana.
21	Xona i tata wa misava,
22	Xi tswale misava xi yi thala
23	Mandza ya xona ya byameriwa hi sava,
24	Xi hohlosa switshuka eswifuvuni swa vanhwana,
25	Xi rivele rito ra misava:
26	"Jaha tsakela vuntshwa bya wena..."

SWIVUTISO:

- 4.1 Hi mitila leyi nga tluliki mune, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (3)
- 4.2 Xitlhokovetselo lexi xi fuwile hi ririmi ro gega. Mutsari u vula yini loko a ku:
“Mbilu ya xona i nala wa nomo wa xona” (2)
- 4.3 Hi ku vona ka wena, vanhu lava nga na mahanyelo yo fana na ya jaha leri, va nga hanya nkarhi wo leha eka manguva lawa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 4.4 Xana nkongomelo wa xitlhokovetselo lexi hi wihi eka lavantshwa? (2)

[10]

**SWITLHOKOVETSELO LESWI NGA DYONDZIWANGIKI (SWA BOHA LESWAKU
U HLAMULA XIN'WE)**

HLAMULA XIVUTISO XA 5 KUMBE XA 6. NHLAMULO YA XIVUTISO XA 5, A YI VE
EXIKARHI KA MARITO YA 250-300.

XIVUTISO XA 5 : XIVUTISO XA XITSALWANA

10

Rihojahoja ra vutlhokovetseri: M. M. Marhanele

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi, kutani u kombisa nkoka wa swigaririmi ni
mbuyelelo wa marito leswi mutsari a swi tirhiseke ku humelerisa mongo lowu.

A swi nga tshembisi

- 1 Wantima ni wo basa a va nga twanani.
- 2 A va vengana bya nyoka ni mfenhe.
- 3 A va vonisana maxangu va ri vamakwavo;
- 4 Baseleni a tele makwanga.
- 5 Leswo i van'we va lo hambana mihlovo a va swi lemuki.

- 6 Hi swiluva swa misava,
- 7 Hi swi sasekisi swa tiko.
- 8 Hi fana ni nsinya lowu humesaka swiluva swo hambana hi muhlovo.
- 9 Kambe mihandzu yona ya fana;
- 10 A hi tekaneni hi fana,
- 11 Hi nga vonelani ebodhleleni.

- 12 Lavo basa va titekela henhla manani!
- 13 A va titekela henhla onge i vaaki va misava,
- 14 A va vhumbunula rivengo ku kongomisa wantima;
- 15 A va vamakwavo wonge a hi vana va munhu.

- 16 Leswi a va xanisa wantima a swi nga tshembisi ku antswa,
- 17 A swi nga tshembisi leswaku va t a tshama kun'we ni ku khomana hi mavoko
mambirhi;
- 18 Nileswaku va ta va vanghanankulu;
- 20 Leswo va ta dzahisana a swi nga tshembisi.

- 21 Namuntlha va "hloniphana" hi ku rhandzana,
- 22 Namuntlha i vanghanankulu va tiko;
- 23 I va fambisi swin'we va tiko.
- 24 A va ha tikiselani tanihi khale,
- 25 I vakhomelani emilandzwini mhayi.

10

KUMBE

XIVUTISO XA 6: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA**Xihungasi: G. J. Maphalaksi**

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

Xidakwa

- 1 Wa byi nwa na yena bya nwi nwavo,
- 2 Ku nwanyana byo “Ndzi nwi; ndzi nwi!”
- 3 Xihoxo xa byona a hi xi voni hina.
- 4 Muhoxi hi yena munwi.

- 5 Mbuyangwana bya n’wi zonda kee!
- 6 Loko a byi twile hi kona ku: Fiku-fiku! Fiku-fiku!
- 7 Loko a etlele i xidziva xa nambu.
- 8 Nsati o kho, bya muongori.
- 9 Tingana nsati eka vanghana va yena!
- 10 Loko nuna wa kona byi xalamukile u tinyuma hi yexe.
- 11 Loko a nwile hinkwavo laha kaya va hangalasiwa;
- 12 Loko nsati a ku wa sasa, eka nuna muonhi;
- 13 O na khovoleriwa nsati wa kona.

- 14 Ku lava tinyimpi munhu wa kona be!
- 15 U hoxa xibakele a yimile kule.
- 16 Ku biwa hi xibakele xin’we hi ye gagaga!
- 17 Hi loko a nga langutangi ehenhla wa vabya.
- 18 Masiku hinkwawo hi ko ku susa babalaza.

- 19 Ebyaleni ko twala ku: “Chelani! Mi nge hi hetu.”
- 20 Hala thlelo mali u khomile.
- 21 Kambe vana va yena ekaya va fambisa makhwiri erivaleni.
- 22 Tingana mbuyangwana u hava.
- 23 Wa byi nwa kambe na yena bya n’wi nwavo.

SWIVUTISO:

- 6.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki ntlhanu. (3)
- 6.2 Mutsari u pfa a tirhisa misavu ku hi paluxela timhaka ta nkoka. Paluxa leswi marito lama ya vulaka swona ku ya hi matirhiselo ya wona eka xitlhokovetselo.
“**Loko a etlele i xidziva xa nambu.**” (2)
- 6.3 Hi ku vona ka wena xana wanuna loyi ku vulavuriwaka hi yena a a ri na vutihlamuleri eka ndyangu wa yena ke? Vula “ina” kumbe “e-e” u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 6.4 Loko va ku munhu “wa byi nwa kambe na yena bya n’wi nwavo”, va vula yini? (2)

[10]**NTSENGO WA TIMARAKA EKA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE

Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa tinhlamulo to koma. Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400-450 wa marito. Tsundzuka loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa tinhlamulo to koma eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XIVUTISO XA XITSALWANA

Mulunguntima : T. H. Khosa

Ntshaho lowu nga laha hansi, wu katsakanya nkongomelo wa mutsari eka tsalwa leri. Wu hlaye, kutani u kombisa loko mutsari a swi kotile ku humelerisa nkongomelo wa yena hi ndlela leyi enerisaka:

“He wena, Nsatimuni,” a kariha. “U vula mina sweswo, wa swi tiva leswaku ndzi mulungu wa wena? Wa swi tiva leswaku ndzi Vasi wa wena la? Ndzi nga ku hlongola loko u ri na nomu.”

[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 8: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA**

Mulunguntima : T. H. Khosa

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi, kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

Chavalala a huma a famba, a rhwele saka ra tingana exikandzeni. I ntirhisano sweswi? A pfala rivanti hi voko ra gome.

“Xa hlanya hi!” Ku gandzela Hlongwane. “Xi ehleketa leswaku mina ndzi ta xi nyika nkarhi wo xi yingisa? Kasi milorho ya mina a yi tali ku vula ntiyiso? Milorho ya mina yi tala ku vula ntiyiso. Loko ndzi lorha ndzi vile na nghozi ya movha a ku heli tin’hweti ndzi va ngi na yona. Se sweswi swi ta tsandza hi yini ku va norho lowu wa Chavalala wu nga vi wa ntiyiso? Swi nga tsandza kwihhi? Ku kota swona ndzo fanele ndzi xi susa laha femeni. Ndzi fanele ku xi lukela mano. Ndzi fanele ku xi hlongola. Hi nomu lowu Mathebula i munhunene, hi nga tirhisana. Chavalala! xi ndzi hlambisa na timbilu loko ndzi xi vona ! Norho lowuya! Ndza wu venga. A ndzi lavi na ku wu ehleketa wu ni thyaka. Wa nunhwa. Leswi a xi nga ta hlamala hi Musumbunuku xi vona Mathebula a ta sungula ku tirha. Loko xo tshuka xo tokolo, rito ra thyaka ndzi ta xi komba maxaka! Ndza ba phela mina. Ndzi dumile le hodela. Loko mufana xi chingha ndzo ba. Ndzi ta n’wi byela na yena mufana loyi leswaku a nga tlangeli exiporweni.”

Chavalala ku na fika ehofisini, o teka thelefoni a fonela Nkulukumba Briggs. Ku na n’wi kuma a va a n’wi kombisa leswaku ku na ku cinca hala Giyani. Ku sukela hi Musumbunuku se ku ta va ku ri na muhlanganisi lontshwa. Tlhandlakambirhi munhu lonstha hi yena a nga ta ya eEurope.

“*Damn it!*” Briggs a huwelela. “*What the hell is going on with you people at Giyani?*” Chavalala mhaka ya ku vulavula etikhoneni a nga yi tolovelangi, kambe a swi boha leswaku loko a sundziwa a vula swo karhi, kambe hambiswiritano hi nge swi teki ku ri ku hleva.

SWIVUTISO:

- 8.1 Boxa mbangu lowu mhaka leyi yi humelelaka eka wona. (2)
- 8.2 Ku na dzolonga ri nga ku humeleleni laha. Hi rihi dzolonga leri naswona ri vangwiwa hi mani? (3)
- 8.3 Chavalala a a fanele a ya hlangana na vahlanganisikulobye. A ya hlangana na vona kwihi? (1)
- 8.4 Titeke u ri Chavalala, u endliwa hi ndlela leyi Hlongwane a n'wi endla hi yona eka ntshaho lowu. A wu ta endla yini? Seketela leswaku hikokwalaho ka yini a wu ta endla hi ndlela yaleyo. (3)
- 8.5 Loko Hlongwane a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini? (2)
- 8.6 Hi ku vona ka wena hi rihi rimitsu leri nga kona eka ntshaho lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi, kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

U tiva vatirhi va yena hinkwavo. U tiva swiphigo swa vona hinkwaswo. U tiva swihoxo swa vona hinkwaswo. Hambi va ri va Ngoveni na Nkanyani u va tiva kahle leswaku loko va chayisile ku hava siku ra mahala. U swi tiva swinene na leswaku va byi koka na Hlongwane. Loko va kala va ku "Boso", swi herile. Va swi tiva leswaku u ta va xavela byalwa. Loko a kala a vona Hlongwane a hlovile nimixo u swi tiva kahle leswaku na wona majaha lamambirhi va ambele. U karile a va byela siku rin'wana leswaku hanyele leri va ri hanyaka ri ta va tsonisa ku tlakusiwa entirhweni wa vona. Kambe a byela mani? O byela solo. Ku hleva na loko va ri ku tirheni u va kuma va ri ku vulavuleni hi vanhu. Mhaka ya Chavalala na Hlongwane, Mukhari u yi tiva hi vuxokoxoko hikwalaho ka majaha lawa. Siku rin'wana na rin'wana ri na tinxangu ta rona. Hambileswi vafana lava va vulavulaka hi misawu, Mukhari se u va toloverile. Wa yi twisisa mhaka ya vona leswaku yi ya kwihi. Va pfa va boxa na leti nga fanelangiki. Nkateko wa kona hi leswi laha Workshop a nga tirhiki ni vavasati.

Swivutiso:

- 8.7 Mutsari u vulavula hi ku hlova eka ntshaho lowu, xana u kongomisa eka yini? (2)
- 8.8 I mani ximunhuhathwankulu eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 8.9 Xisihalari i mani eka tsalwa leri? Hikokwalaho ka yini u n'wi teka a ri xisihalari. (3)
- 8.10 Hi wihi ntlimbo lowu nga kona eka tsalwa leri naswona wu tshunxiwe njhani ? (3)
- 8.11 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka tsalwa leri? (1)

(12)**(25)****KUMBE**

XIVUTISO XA 9: XIVUTISO XA XITSALWANA**(25)**

Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa tinhlamulo to koma. Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400-450 wa marito. Tsundzuka loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa tinhlamulo to koma eka XIYENGE XA C.

Mibya ya nyekanyeka: B. K. M. Mtombeni

Hlamusela nkongomelo wa tsalwa hi ku kongomisa eka migingiriko hinkwayo leyi nga humelela etsalweni.

(25)**KUMBE****XIVUTISO XA 10: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA****Mibya ya Nyekanyeka: B. K. M. Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

“Ndza ku alela Madambi, ndza ala ku amukela n’wingi wa Muqhoza vatukulu va mina va va vatukulu va Maqhoza hi tlhelo-ndza ala. Lava nhwana wa Mutsonga, va tele ngopfu, teka un’we wa vona, a nga ri nhwana wa Muqhoza. E-e ndza ala.

SWIVUTISO:

- 10.1 I mani a vulavula marito lama? (1)
- 10.2 Hi ku twisisa ka wena tsalwa leri, xana ximunhuhathwa lexi vulavulaka i **xisihalali** kumbe i **ximunhuhathwankulu**? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 10.3 Maendlelo ya mufundhisi ku ya hi ndzimana leyi tshahiweke u tikomba a ri munhu loyi a vonaka swilo hi tihlo rin’we. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi, kutani u seketela nhlamulo ya wena. (4)
- 10.4 Ndzimana leyi yi paluxa ntlimbo lowu a wu ri kona exikarhi ka Madambi na tata wa yena. Xana ndlela leyi ntlimbo lowu wu nga ntshuxisiwa xiswona wa amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (4)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

“Manana N’wa-Mdanisi, leswi kutani ku nga vusiku a hi ngo to khongelela n’wana loyi mi nga ndzi byela hi yena xana?”
Leswi hi nga khongela loko hi sungula ku dya a hi ngo to yimanyana. Hi ta swi vona ka ndzhaku, ku nga ri ku landzelerisa swikhongelo ingi ho hela timbilu hi leswi endliweke hi Xikwembu.”

SWIVUTISO:

- 10.5 I mani loyi a vulavula na N'wa-Mdanisi? (1)
- 10.6 Hikokwalaho ka yini ximunhuhakwa lexi xi tikuma xi ri ka N'wa-Mdanisi? (2)
- 10.7 N'wa-Mdanisi a a nga ri wansati wa kahle. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi u ri karhi u seketela hi leswi nga etsalweni. (6)
- 10.8 Swiendlo swa N'wa-Mdanisi na ximunhuhakwa lexi swi khovolela leswi mufundhisi Tlhomandloti a tikukumuxisa xiswona eka vanhu van'wana. Xana a a tikukumuxa hi ndlela yihi, naswona swiendlo swa vanhu lavambirhi swi n'wi khovolele hi ndlela yihi? (4)
- (13)
- (25)**
- NTSENGO HINKWAWO WA TIMARAKA TA XIVUTISOXA 10

[25]**KUMBE****XIYENGE XA C: NTLANGU**

Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa tinhlamulo leto koma. Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400-450 wa marito. Tsundzuka loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa tinhlamulo to koma eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XIVUTISO XA XITSALWANA**(25)****Hlamba Vunwa Nandzuwe: A. D. Mahatlane**

Mavhavaza: Swambalo leswi ndzi nga vona u swi ambarile i swa wena he Matanato?

Matanato : Va ndzi kanganyisile vandzuwe. Tolo loko mi ndzi siya le xitokofeleni, mi ndzi siyile ndzi nyanyukile hi ku vona Rhoda. Ndzi mi siyile ma ha hetisa leswi a mi nwa swona kutani ndzi ya exiyindlwanini kwala jarateni. Loko ndzi nghena ndzi pfala rivati, vatsotsi vo fika va ri ntlhanu.

Xivutiso : Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla tiyisisa hilaha nkongomelo lowu nge: "Ku yingisa swi tlula magandzelo," wu tihumelerisaka ha kona eka ntlangu lowu.

(25)**KUMBE**

XIVUTISO XA 12: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

Matanato: A wu voni ke? Se u vulavula xinuna. U bile nhloko ya mhaka. Byi ta bava emilon'weni ya Vahlengwe. Muhlengwe a nga hundzuluki kambe u hundzuluka loko a etele.

SWIVUTISO:

- 12.1 Xana ximunhuhatwa lexi xi vulavula na mani? (1)
- 12.2 Xana ximunhuhatwankulu xa ntlangu lowu i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 12.3 Boxa mimbangu ya ntlhanu yo hambana leyi nga kona eka ntlangu lowu. (4)
- 12.4 Xana ntlimbo lowu hlanganeke na ximunhuhatwankulu i ntlimbo wa muxaka muni? Seketela nhlamulo ya wena. (5)
- 12.5 Nyika xitshunxo lexi nyikiweke eka ntlangu lowu. (2)
- 12.6 I mani xisihalali eka ntlangu lowu, tlhela u seketela leswaku hikokwalaho ka yini u vula leswaku i xisihalali. (5)
- 12.7 Kombisa timhaka timbirhi to kombisa ku onhiwa ka timfanelo ta vanhu eka tsalwa leri. (4)
- 12.8 Matanato u ku dyondzisa yini eka tsalwa leri. (1)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 13: XIVUTISO XA XITSALWANA****Vukosi i mberha : Mdlovu P.N**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga hansi ka wona.

KHETANI: Wena Boneka u nga tshika ku timpfukirisa u ta haleno ndlwini u ta susa maguja ya wena na magoya ya wena ndzi lava ku hisa ntamu wa tatana u nga ta sala u tibombisa hi wona noyi ndzina. I khale u ri karhi u hi xanisa. Hatlisa u ta longa lexi nga xa wena! Mubedo na matafula ni hinkwaswo a ku humi nchumu ndzi ri teka lexi nga xa wena. Ndzi vula magume ntsena.

Boneka: (*A ya a ri karhia tisula mihloti*) Ndzi karhi ndza ta buti Khetani.

Xivutiso: Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla tiyisisa hilaha nkongomelo lowu nge: "Makwanga ma dlayisa," wu tihumelerisaka ha kona eka ntlangu lowu.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 14: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

Xikweni: Mhaka yaleyo a yi nge endleki. Mina a ndzo tikurisela hi ndzexe. Ku sukela Namuntlha mi nsati wa mina a ndzi lavi ku twa nchumu. Loko mi nga swi lavi ndzi kombela mi ndzi nyika mali leyi ndzi nga mi kurisa ndzi tlhela ndzi mi cinela hi yona.

SWIVUTISO:

- 14.1 Xana ximunhuhatwa lexi xi vulavula na mani? (1)
- 14.2 Xana ximunhuhatwankulu xa ntlangu lowu i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 14.3 Boxa mimbangu ya ntlhanu yo hambana leyi nga kona eka ntlangu lowu. (4)
- 14.4 Xana ntlimbo lowu hlanganeke na ximunhuhatwankulu i ntlimbo wa muxaka muni? Seketela nhlamulo ya wena. (5)
- 14.5 Nyika xitshunxo lexi nyikiweke eka ntlangu lowu. (2)
- 14.6 I mani xisihalali eka ntlangu lowu, tlhela u seketela leswaku hikokwalaho ka yini u vula leswaku i xisihalali. (5)
- 14.7 Kombisa timhaka timbirhi to kombisa ku onhiwa ka timfanelo ta vanhu eka tsalwa leri. (4)
- 14.8 Xikweni u ku dyondzisa yini eka tsalwa leri. (1)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 15: XIVUTISO XA XITSALWANA**Xivoni xa Vutomi: I. S. Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga hansi ka wona.

YOO, MI NDZI TIDLELE MINO!

MISERY:	(A ri karhi a timbeyambeya) Yoo, ndzi ta ya kwihi minoo! Ndzi tidlele mhane! Yoo, mhane! Yoo, mhane! Ndzi ta ya kwihi mhane!
TOPISA:	(Hi ku hlamala a ri karhi a hlevetela)Ma yi twa mihlolo ka maseve? U ri u lo va.....
Xivutiso:	Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha hansi tiyisisa hilaha nkongomelo lowu nge: " Munhu a a kolwe hi leswi a nga na swona " wu tihumelerisaka hakona eka ntlangu lowu.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 16: XIVUTISO XA TINHLAMULO TO KOMA**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

Mafada : (*Hi ku hlundzuka.*U nga ndzi endleli, nandzuwe!A ndzi ri hi wena u nga ndzi yena u ndzi hlanganisa na vafana lavaya va le Polokwane lava a va xavisa ti-question paper va ku va tirha eka exam section.

SWIVUTISO:

- 16.1 Xana ximunhuhatwa lexi xi vulavula na mani? (1)
- 16.2 Xana ximunhuhatwankulu xa ntlangu lowu i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.3 Boxa mimbangu ya ntlhanu yo hambana leyi nga kona eka ntlangu lowu. (4)
- 16.4 Xana ntlimbo lowu hlanganeke na ximunhuhatwankulu i ntlimbowa muxaka muni? Seketela nhlamulo ya wena. (5)
- 16.5 Nyika xitshunxo lexi nyikiweke eka ntlangu lowu. (2)
- 16.6 I mani xisihalali eka ntlangu lowu, tlhela u seketela leswaku hikokwalaho ka yini u vula leswaku i xisihalali. (5)

- 16.7 Kombisa timhaka timbirhi to kombisa ku onhiwa ka timfanelo ta vanhu eka tsalwa leri. (4)
- 16.8 Mafada u ku dyondzisa yini eka tsalwa leri. (1)

NTSENGO WA TIMARAKA EKA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80